

УДК 82-193.6:726.8(438)

Ольга ЦІВКАЧ

кандидат філологічних наук, доцент
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

«ЦВИНТАРНА ЛІТЕРАТУРА» АБО ЕПІТАФІЇ НА СТАРИХ ПОЛЬСЬКИХ ЦВИНТАРЯХ ГАЛИЧИНИ

Стаття присвячена аналізу прозової та віршованої епітафії як своєрідного літературного жанру. Автор звертає увагу на джерела духовної історії, складовими частинами якої є цвинтарі, що зосереджують у собі велику художню і літературну цінність, будучи красномовними свідченнями історії тієї чи іншої місцевості, населеного пункту, країни.

Цвинтар в європейській культурній традиції завжди вважався багатовимірним простором. Перш за все цей простір має сакральний, а вже потім вимір історичної пам'яті. Правда вже в XIX і XX століттях цвинтарі почали сприйматися як своєрідні простори мистецтва, яким був притаманний додатковий комунікативний вимір, що дає змогу сприймати простір цвинтаря як неповторний текст культури, сенс якого реалізується через додаткові й різномірні семіотичні системи, як вербальні так і невербальні. Невербальні коди реалізуються з допомогою структури цвинтаря: завжди існує вхідна брама та своєрідні архітектурні споруди – склепи, обеліски, надгробні скульптури, хрести, колони, межа означена огорожею тощо. В той же час, відвідуючи цвинтарі ми часто затримуємо наш погляд не тільки на зовнішньому вигляді пам'ятника, але й вчитуємося у слова, що вирізьблені на надгробках. Так виявляється вербальний код в просторі цвинтаря. У сучасному словнику зазначено, що «епітафія – надмогильний напис у віршах чи прозі»¹, традиція розміщення яких на могилах сягає своїм корінням стародавніх часів². Епітафії ніби відображають зв'язок між живими й тими, хто відійшов у вічність, вони як безперервна вервечка високої людської духовності та моральної відповідальності перед померлими. Яцек Кольбушевський вважає, що «цвинтарі завжди більше розповідали про живих ніж про померлих»³. Справедлива думка, що «в всіх культурах виникнення реальної епітафії, тобто надпису на стелі, плиті, саркофазі – надгробному пам'ятнику будь-якого типу –

¹ Літературознавчий словник-довідник. – К. : Видавничий центр Академія, 1997. – С. 245.

² Войцехівська І., Дмитрієнко М. Некрополістика // Спеціальні історичні дисципліни. – К. : Либідь, 2008. – С. 384–390.

³ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej. – Wrocław : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1985. – S. 77.

випереджувало появу епітафії літературної. Це було частковим проявом одної з закономірностей історико-культурного розвитку»⁴.

Вигляд, зміст і форма епітафій завжди були надзвичайно різноманітними. Ян Тшинадловський, вивчаючи малі поетичні форми, зокрема й епітафії, запропонував поділити їх на три типи⁵. В основу своєї класифікації він поклав ступінь та якість ідентифікації особи померлого на надгробному надписі. Найбільш популярним він справедливо вважав т. зв. «ономастичний тип» – називний тип, в його антропонімічному вимірі. Це лаконічний надпис, що складався виключно з імені та прізвища померлого. Другий тип – «ідентифікаційна» епітафія поширеного змісту, в якій зазначалися факти з біографії померлого, його заслуги, суспільний статус, або навіть причина смерті. До третього типу дослідник зараховує віршовані епітафії. Ще в середині XIX століття Казимир Владислав Вуйцицький, автор відомої монографії про меморіальне кладовище Повонзки у Варшаві, назвав вірші на надгробках «цвинтарною літературою» та навів різноманітні приклади⁶. Я. Кольбушевський в XX столітті зібрав й описав надгробні вірші з різних регіонів Польщі, зауваживши, що звичай розміщення власне віршованих епітафій на польських надгробних пам'ятниках є широко розповсюдженим і має давню традицію⁷.

Усі три типи епітафій можна знайти не тільки на відомих некрополях Польщі, але й на багатьох цвинтарях Галичини, зокрема на території колишнього Станіславівського воєводства (тепер Івано-Франківська область), де на деяких існуючих донині старих польських цвинтарях від Рогатина до Косова збереглися пам'ятники оригінальної архітектурної форми та з різноманітними надгробними надписами. Зібрані нами приклади епітафій з польських цвинтарів Станіславівського воєводства свідчать про існування певної традиції функціонування їх в процесі увічнення пам'яті про померлих, а як відомо саме «традиціоналізм був характерною рисою художньої свідомості» людства⁸.

Певна частина епітафій з старих польських цвинтарів Станіславівського воєводства свідчить про їх давнє походження й усталені норми. «Ономастичні» епітафії домінують серед надмогильних надписів. Вони переважно лаконічні. Як відомо, перші надписи на пам'ятниках служили для увічнення лише самого факту смерті. Інформація, яка передавалася в них, була коротенькою, ніби позбавленою почуттів. Але, як слушно зауважив дослідник, про їх потенціальну емоційну напругу свідчить вже місце знаходження надпису і контекст цвинтаря, на пам'ятнику в центрі міста такий надпис вимагав би додаткового коментаря⁹. Записані нами епітафії на Косівському цвинтарі є прикладом застосування цього «ономастичного» типу написів як в XIX-му («Adel z Herpow Wysocka zmarła 12 września 1856»)¹⁰, так і

⁴ Царькова Т. С. Русская стихотворная эпитафия XIX – XX веков. Источники эволюции и поэтики. – СПб.: Русско-балтийский информационный Центр БЛИЦ, 1999. – С. 6.

⁵ Trzynadlowski J. Małe formy literackie. – Wrocław, 1977. – S. 68–69.

⁶ Smentarz Powązkowski pod Warszawą / opisał K. Wóycicki. – T. 1. – Warszawa, 1855. – S. 18.

⁷ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza... Op. cit., S. 97–115.

⁸ Аверинцев С. С., Андреев М. Л., Гаспаров М. Л., Гринцер П. А., Михайлов А. В. Традиционалистское художественное сознание (поэтика стиля и жанра) // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М., 1994. – С. 3.

⁹ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza... Op. cit., S. 54.

¹⁰ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій, зібраних в Івано-Франківській області та записаних з пам'ятників Мауріція Гославського та Кароля Свідзинського, які збереглися в Меморіальному сквері м. Івано-Франківська. Епітафія авторства Теофіля Ленартовича записана на Варшавському цвинтарі Повонзки, куди 1981 року було перенесено останки Агатона Гіллера й відновлено пам'ятник на його могилі.

в ХХ-му століттях («Kazio Łoziński 1905 – 1907»)¹¹. Можна зауважити, що деякі епітафії не фіксують дату народження, тому що її не завжди пам'ятали навіть у родині небіжчика. Дата смерті присутня завжди, що було необхідною констатацією сумної реальності. Так на могилі Сабіни Зборзілової у Тлумачі додатково зазначено, що вона прожила шістдесят чотири роки: «Tu spoczywa Sabina z Wróblewskich Zborziłowa przeżywszy lat 64 zmarła dnia 25.X.1915. Prosi o Anioł Pański»¹².

Треба підкреслити, що «інформаційні» епітафії в деяких випадках нагадували скорочену біографію небіжчика, якщо він був помітною фігурою в суспільному житті провінційного містечка. Епітафію-біографію можна прочитати на пам'ятнику Антонія Левандовського, що знаходиться на Косівському цвинтарі: «Antoni Lewandowski, były Marszałek Powiatu Kosowskiego, członek Wydziału Rady powiatowej, starszy inspektor szkolny, urodzony 1857, dnia 12 maja 1918 prosi o westchnienie do Boga»¹³. Подібною є епітафія на могилі ксьондза Францішка Сави у Тлумачі: «Tu spoczywają zwłoki ks. Franciszka Sawy, proboszcza obrządku łacińskiego i Posła na Sejm krajowy. Przeżywszy lat 64 zmarł 22 kwietnia 1807 roku, któremu w uznaniu Jego zasług jako swemu Marszałkowi postawiła ten pomnik Rada powiatowa Tłumacka»¹⁴. Епітафія записана нами на Солотвинському цвинтарі розповідає не тільки про життя, громадянські цноти небіжчика, але й описує причину трагічної смерті постового поліції Юзефа Геллера: «ś.p. Jozef Heller posterunkowy, urodzony 31.08.1900, padł od kuli bandyty dnia 27.08. 1923 roku w Porohach, dając przykład, że ładu i potęgi Ojczyzny trzeba poświęcić młode życie. Cześć Pamięci cichego bohatera»¹⁵, треба зауважити, що в цьому випадку можна вважати епітафію своєрідною колективною творчістю колег-поліцейських з Богородчан, які на свій кошт поставили цей пам'ятник.

Природньо, що в епітафіях згадувалися лише позитивні риси покійних, саме це зазначено на могилі директора школи в Рогатині та підкреслено, що він був чудовим чоловіком, батьком й талановитим вчителем: «Świętej Pamięci Adolf Ambros, dyrektor szkoły w Rohatynie, lat 55, umarł 14.VII.1933. Tu spoczął życiową utrudzion wędrownką najlepszy Mąż i Ojciec. Niechaj lekka Mu będzie ta ziemia, na której kształtował serca ukochanej dziatwy!»¹⁶.

Ще з давніх часів походить традиція епітафій, що спираються на прийом паралелізму й зіставлення протилежностей, де використана основна думка християнства: «З землі ти вийшов і в землю підеш», подібну ми записали на Надвірнянському цвинтарі: «Życie mija, czas ucieka, śmierć zabija, wieczność czeka»¹⁷. В ній також виразно проявляється тяжіння анонімного автора епітафії до афористичного оформлення вічної проблеми життя і смерті, в поєднання з пам'яттю про небіжчика. Не менш трагічно звучить епітафія на пам'ятнику Корнелії Анни з Остоїв-Чеховичей (на плиті з чорного мармуру роботи відомого станіславського майстра Маріана Казиміра Антоняка)¹⁸ глибока у своїй глибокій біблійній вимові: «Żyliśmy, bo Chciałeś, Umarliśmy – bo Kazałeś, Zbaw – bo Możesz, O Boże!»¹⁹.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Biriulow J. Marian Kazimierz Antoniak // Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze. Rzeźbiarze. Graficy. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–IV. Pod redakcją Małgorzaty Biernackiej. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003. – S. 11–12.

¹⁹ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Оп. cit.

Для польських провінційних надгробних надписів було притаманним своєрідне поєднання елементів прози й поезії. Зрідка можна зустріти повністю віршовані надписи. Найчастіше до прозової інформаційної частини епітафії, як ліричне закінчення, додається декілька сентиментальних рядків, що були без сумніву створені місцевими поетами-аматорами, ніж зразками високої поезії, вони виконували певну функцію: «Wiersz jest zatem pewnego rodzaju aneksem do epitafium onomastycznego. Zespala te obie części fakt, iż wiersz wiąże się z osobą zmarłego»²⁰. Типовою є двочастинна епітафія, як на могилі Кароліни Пасечної на старому цвинтарі у місті Надвірна, де на надгробку спочатку вирізьблено лаконічний напис: «Karolina Pasieczna zmarła w 20 roku życia 30 grudnia 1884 r.», а на цоколі розміщені зворушливі віршовані рядки: «Ach czyliż szczęścia mieliśmy za wiele, że cię nam Bóg zabrał, najdroższy Aniele»²¹.

Епітафії-апострофи²², тобто стилістичні фігури-звертання до усіх, хто може відвідати цвинтар, адресовані живим, щоб ті, читаючи напис, замислювалися над екзистенційними проблемами та могли використати «підказки» в очікуванні на нове життя. Така епітафія розміщена на обеліску, що знаходилася на могилі ксьондза Антонія Барца в Рогатині, де після лаконічних дат смерті викарбовано епітафію – звернення-нагадування пам'ятати про небіжчика-священника, який за життя молився за свою паству: «Stań przechodniu i westchnij do dobrego Boga za mną, a ja zawołaj Boga chcąc o tobie pamiętać»²³. На польському цвинтарі Тлумача на пам'ятнику, що оздоблює могилу бабці Аполонії Чогарової і двох її онуків, що померли від невідомої хвороби, проживши лише один рік, теж є звернення-апострофа до перехожих з нагадуванням про швидкоминучість людського життя, неминучість смерті та з проханням молитися за душі померлих, які можуть у цей час перебувати у чистилищі, чекаючи на присуди Божі: «Przechodniu, pomnij że i ty tu wnet przyjdiesz, módl się za duszę swoich i za wszystkie zmarłe duszy w czyściu cierpiące»²⁴.

Цей надпис та інші, які можна побачити на цвинтарях Галича, Рогатина чи Ворохти, дозволяє зробити висновок, що автори дотримувалися усталеної схеми: спочатку була вступна формула-акронім: «D.O.M.» тобто «Богу Найкращому і Найбільшому» (з лат. – «Deo Optimo Maximo»). або «INRI» – абрєвіатура латинського вислову «Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum» тобто «Ісус Назаняннин. Цар Юдейський». що походить з Нового Завіту (см. Мф.27: 37. Мк.15:26. Лк.23:38 та Ін.19: 19), а нижче – «ономастична», «інформаційна», або поширена віршована епітафія.

Надмогильні пам'ятники видатним людям часто несуть додаткову інформацію. Проте віршовані чи прозові епітафії на могилах звичайних людей, замовлені членами їх родин, теж стають своєрідними нестертними творами, що передають їх розпач та біль. Треба підкреслити, що встановити авторство надписів у загальній культурі цвинтарів майже неможливо, тому що подібного авторського права не існує, традиційні надгробні тексти могли переписуватися з різних джерел та й дата на пам'ятнику не окреслює часу виникнення тексту. Наприклад, на цвинтарі у Бурштині на пам'ятнику Станіслава Когута, що був похований у 1932 році й на пам'ятнику Владислава Шинглярського, що помер 1876 року була використана ідентична віршована епітафія: «Żył krótko, lecz żal wielki po sobie zostawił nieutulonej żony, przyjaciół, rodziny. Stwórca cnotom i pracy Jego błogosławił, lecz z wyroków powołał do

²⁰ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza... Op. cit., S. 65.

²¹ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

²² Літературознавчий словник-довідник... Op. cit., С. 59.

²³ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

²⁴ Ibidem.

lepszey krajiny...»²⁵. Це свідчить про те, що інколи зразком могли бути тексти, які могли походили з XIX чи навіть з XVIII століття та луною відбилися на багатьох польських цвинтарях.

Поступово в надгробних надписах почали з'являтися рядки, які були зігріті більш глибоким почуттям любові або жалю. Власне це пробудження емоцій викликало до життя віршований варіант надгробних надписів та дозволило йому зайняти почесне місце в колі інших ліричних жанрів. Справедлива думка, що «в всіх культурах виникнення реальної епітафії, тобто надпису на стелі, плиті, саркофазі – надгробному пам'ятнику будь-якого типу – випереджувало появу літературної епітафії. Це було певним проявом однієї з закономірностей історико-культурного розвитку»²⁶.

Звичай розміщення віршів на надгробках вкоренився в польській шляхетській культурі вже у XVI столітті, а в XVIII й XIX століттях охопив міщанство. З міських цвинтарів віршовані надписи помандрували на село. Часом пошкваленого розквіту «цвинтарної літератури» стає середина XIX століття, тому що смерть, яка завжди роз'єднувала людей, почала їх поєднувати в демократичний спосіб, даючи змогу не тільки аристократам й магнатам споруджувати величні пам'ятники на цвинтарях та використовувати віршовані епітафії, авторами яких були відомі поети, хоча б Миколай Рей, Ян Кохановський, Францішек Карпінський, Миколай Сеп-Сажинський, Адам Міцкевич чи Юліуш Словацький. Тепер навіть звичайні мешканці міста: купці, лікарі, аптекарі, вчителі могли замовити віршовану епітафію, або вибрати її із збірок віршованих епітафій, створених невідомими авторами, які почали поширюватися у середині XIX століття в Польщі²⁷. Це безперечно привело до поступової деградації «цвинтарної поезії». Але слушно підкреслює дослідник, що текст надгробної поезії не варто оцінювати за усталеними поетичними й художніми критеріями²⁸. Це поезія «доброї волі»²⁹ й опирається вона тільки на суб'єктивні смаки тих, хто замовляє пам'ятник. Це, як підкреслював С. С. Аверінцев є «свого роду універсалія»³⁰, тому що риси традиції особливо яскраво відбиваються в «цвинтарній поезії», в її намаганні йти за певним взірцем у використанні стійких літературних моделей.

Немає хіба більшої трагедії, коли дитина покидає світ раніше за батьків, коли порушується божий порядок, в якому є час на народження і смерть, де все повинно відбуватися у постійному одвічному ритмі. Напевно саме тому найбільш емоційними та психологічно напруженими є віршовані епітафії на смерть дитини. Так у Надвірній на могилі 15-річної Ірени Гиюркович в епітафії описана розпач батьків після смерті донечки, втішаються вони лише думкою про те, що сам Бог забрав її у почет янголів: «Spij słodko dziecko, odeszłaś cicho Ireczko w zaświaty, odeszłaś jasna jak szczęścia wspomnienie! Bogu aniołów zwiększyć huf skrzydłały – Nam pustkę smutek i osamotnienie. I tylko jedno co w życiu nas wspiera, że w życiu ludzkim nie wszystko umiera»³¹.

Дуже популярними на цвинтарях Станіславівського воєводства став вірш-епітафія відомого поета Яна Непомуцена Камінського, що був вперше вирізьбленим на пам'ятнику Амелії Голенбської, похованої 1825 року на Личаківському цвинтарі у Львові. Останні два рядки епітафії – «Co mieli najdroższego w tym się grobie mieści / Śmierć im wszystko zabrała – nie wzięła

²⁵ Ibidem.

²⁶ Царькова Т. С. Русская стихотворная эпитафия... Op. cit., С. 6.

²⁷ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza... Op. cit., S. 73–75.

²⁸ Ibidem, С. 104.

²⁹ Ibidem, С. 63–65.

³⁰ Аверинцев С. С., Андреев М. Л., Гаспаров М. Л., Гринцер П. А., Михайлов А. В. Традиционалистское художественное сознание ... Op. cit., С. 4.

³¹ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

boleści» – найчастіше використовували місцеві поети. Цей мотив останнього рядка був перефразований в епітафії на пам'ятнику двадцятичотирьохрічного Кароля Бекока. Ця епітафія вразила журналіста з Самбора Готгільфа Кона ще 1872 року, він навіть зачитував її у своїх спогадах про відвідування старого цвинтаря у Станіславові:

Synu mój drogi! Me najlepsze dziecię!
Czemuż tak krótko, było twoje życie?
Całą mą przyszłość zabrałeś ty z sobą,
Życie me wieczną pokryłeś żałobą,
Zostawiłeś tylko bolesne wspomnienie,
A zamiast ciebie ściskam te kamienie.
Przechodniu! westchnij z biedną matką razem:
Tu zwłoki syna leżą pod tym głazem.

Зворушений Готгільф Кон додав ще й свій коментар-звертання до читачів: «Westchnij przechodni! Żal matki na równi z żalem narodu jest święty»³².

Епітафія на могилі випускниці філософського факультету Львівського університету Ядвіги Цвікальської у Тлумачі, що померла 1934 року « в 25-тій весні життя», теж є перефразом відомої сентенції Камінського, про те, що всі надії на щастя, всі мрії батьків поховані в цій невеликій могилі: «Wszystkie myśli i wszystkie marzenia, cała radość z życia i istnienia zabrała z sobą. I pozostała nam tylko mogiła, taka niewielka – a szczęście zmieściła»³³. Ці переспівування рядків відомого поета свідчать про втрату первинної вартості цих рядків, що поступово входили до вжитку так званої популярної літератури і навіть до фольклору³⁴.

На старому цвинтарі в Рогатині знаходиться могила, в якій поховано Тадеуша Горака, що пішов з життя в двадцять три роки. Ця віршована епітафія може не є художньо досконалою за формою чи художніми засобами, це швидше типовий приклад переспіву місцевими поетами відомих рядків Камінського, саме вони виразно підкреслюють трагізм несподіваної смерті з перспективи тих, хто продовжує життєвий шлях. Але ці слова також допомагають погодитися з Божим вибором в надії на зустріч в іншому кращому світі. Ця епітафія дуже потужна своєю вмотивованістю болю й жалю, що переживали батьки:

«Szczęście i nadzieje
W grób zabrałeś z Sobą,
Nam łzy i tęsknota
Zostały za Tobą.

W kwiecie Swego wieku
Zginałeś przedwcześnie.
Ale nie umarłeś.
Pogrążonyś we śnie.

Grób na każdym kroku,
Brak nam tutaj Ciebie.
Nie mówimy... „żegnaj”
Do widzenia w niebie»³⁵.

Досить поширеним засобом драматизації епітафій є використання риторичних запитань, які не вимагають відповіді, але дають поштовх для

³² Kohn H. Pierwsze wrażenia z dłuższej wycieczki po kraju. – Sambor, 1880. – S. 137.

³³ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

³⁴ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza...Op. cit., S. 115.

³⁵ Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

філософсько-психологічних роздумів. Так епітафія на могилі семирічного хлопчика Дзюні Цибульського на Галицькому цвинтарі, що на Замковій горі, ставить складне філософське питання про незбагненність Божих присудів, над яким притаманно замислюватися кожній людині: «Tu spoczywa Dziunio Cybulski. Byleś nam szczęściem i ostoją życia a najdroższy nasz kochany. Dlaczego twoje życie tak słodkie dla nas krótko, ach tak krótko trwało?»³⁶.

Немає хіба більш гарних епітафій, як ті, що сповіщають про любов дітей до матері. Прикладом може бути епітафія з пам'ятнику на цвинтарі у Бурштині, який на могилі матері Марії Голицький спорудили її діти. Епітафія складається з двох частин. Перша «ономастично-називна» з прізвиськом та датами життя, з традиційною формулою-апострофою – «Prosimy o westchnienie do Boga». Друга частина є емоційно-зворушливою епітафією, в ній показані почуття жалю та болю дітей, що втратили найдорожчу людину, яка їх народила, викохала й оберігала від життєвих негараздів. Напис свідчить, що навіть після смерті діти мають надію, що мати буде їх заступницею перед обличчям Бога: «Ach Matko ukochana i nigdy nam nieodżałowana. Głęboka po Tobie w sercach naszych rana. Prosimy Cie o Boże błogosławienie»³⁷.

Правда, великі віршовані епітафії, які дослідники вважають досконалими художніми творами³⁸, можна було прочитати лише на міському цвинтарі в Станіславові, заснованому ще 1792 року, на місці якого – теперішній Меморіальний сквер³⁹. Тут на пам'ятнику Костянтина Ленкавського (1816 – 1872)⁴⁰, що брав участь в угорській революції 1848/49 років, пізніше жив і помер у Станіславові, була розміщена, ініційована його побратимами-революціонерами віршована епітафія, що свідчила про шляхетність життя та вчинків цього суспільного діяча:

«Gromadka braci mieczu i myśli
Tu tułaczowi w pamięć słowa kreśli:
Tu leży gente Ruthenus, natonie Polonus
Z rodu był Rusinem, z narodu Polakiem»⁴¹.

1877 року на Станіславівському цвинтарі був похований відомий поет, учасник польського січневого повстання 1863 року проти царської Росії, ад'ютант Домбровського та учасник Паризької Комуні Кароль Свідзинський (1842 – 1877)⁴². Після еміграційних поневірянь він оселився у Станіславові, одружився, працював в Дирекції Станіславівської залізниці. Епітафія на його пам'ятнику складається як з «ономастичної частини», так і з поширеної віршованої епітафії, в якій власне звернуто увагу на патріотичну й поетичну діяльність небіжчика:

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Kohn H. Pierwsze wrażenia z dłuższej wycieczki po kraju. / H. Kohn – Sambor, 1880. – S. 97–153.

³⁹ Арсенич П., Гаврилів Б., Головатий М., Канюс М. Меморіальний сквер в Івано-Франківську. З історії найдавнішого міського цвинтаря. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – С. 3.

⁴⁰ 1980 року під час знищення цвинтаря в м. Івано-Франківську була зруйнована могила К. Ленкавського. Епітафія надрукована Юстином Сокульським і Леоном Кшеменецьким в книзі «Spoczną i wstana! : mogiły uczestników walk o niepodległość narodową na cmentarzu Stanisławowskim». Див.: Sokulski J. P., Krzemieniecki L. Spoczną i wstana! : mogiły uczestników walk o niepodległość narodową na cmentarzu Stanisławowskim / J. P. Sokulski, L. Krzemieniecki – Stanisławów : Nakładem Towarzystwa Uczestników Powstania Polskiego z r. 1863 / 4, 1906. – 21 s.

⁴¹ Kohn H. Pierwsze wrażenia... Op. cit., S. 5.

⁴² Цівкач О. М. Приватний архів епітафій... Op. cit.

«Wyzwolony z walk ziemskich i z ziemskich męczarni.
 Pokój Ci duchu jasny i pamięć wieczysta,
 Niech to łoże ostatnie pod nakryciem z darni,
 I lekkie niech ci będzie ta ziemia ojczysta.
 Pieśniarzu i rycerzu narodowej sławy,
 Tyś droższym w sercach braci uczczony pomnikiem,
 Bo w dniu tym, co nas znowu powiedzie w bój krwawy,
 Pieśń i pamięć nam twoją będzie przewodnikiem»⁴³.

Надзвичайно цікавою є історія створення віршованої епітафії на пам'ятнику Агатона Гіллера, відомого політичного діяча й публіциста, що помер 18 липня 1887 року в Станіславові та був похований на міському цвинтарі. Коли 1890 року Станіславівський магістрат прийняв рішення про спорудження пам'ятника на могилі Агатона Гіллера, тогочасний бургомістр Станіславова Ігнацій Камінський звернувся до відомого польського поета Теофіля Ленартовича, який був другом Агатона Гіллера і у той час лікувався в Італії, з проханням написати епітафію. Ленартович не тільки написав вірша-епітафію, але й надіслав малюнок, на якому зобразив свій варіант пам'ятника. Правда, не маючи відповідних коштів, міські влади Станіславова не могли втілити в життя грандіозний задум Ленартовича. 15 червня 1890 року відбулося урочисте відкриття пам'ятника на могилі Гіллера, який був оздоблений тільки частиною вірша-епітафії Теофіля Ленартовича⁴⁴, бо розмір надгробної плити не дозволяв вирізьбити повну версію віршованої епітафії:

«Przechodniu! Obyś w Polskę jak ten zmarły wierzył idź i
 czyń!

Dobry przykład serce Twe ośmieli:
 Twój brat wygnaniec drogi sybirskie przemierzył,
 prześladowanie cierpiął dłużej w cytadeli,
 a przecież dobre serce w wichrach nie wychłódkło,
 ani je południowe pożary wypiekły.
 Podziwiał nieprzebrane, cudowne to źródła,
 z którego myśli wzniosłe i łzy czyste ciekły!
 A jeżeli już w Polskę zwatpiłeś do końca,
 odjedź – i cieniem swoim nie zasłaniaj słońca!»⁴⁵

Початок цієї епітафії-апострофи відрізняється від характерного надгробного звернення до перехожих помолитися за небіжчика, що збільшило би його шанси отримати гідне місце у царстві Божому. Основна функція її закладена в ефекті експресії та піднесеності, увага в ній перенесена на політичні аспекти біографії Агатона Гіллера, на його боротьбу за незалежність Польщі та заклик продовжити його справу. Вірші-епітафії на пам'ятниках Ленкавського, Свідзинського, Гіллера мають виразні ознаки традиційного жанру *laudatio*, тобто похвального слова про померлого, в якому підкреслювалися в першу чергу загально-польські заслуги померлих.

На пам'ятнику поета-повстанця Мауріція Гославського⁴⁶, що помер 1838 року в австрійській в'язниці в Станіславові та був похований на Станіславівському цвинтарі, епітафією стали рядки з його власної й дуже популярної поезії:

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

«Ludu mói. ludu sponiewieranv!
 Budujesz ciałe mocile, krzyże,
 Aż na rożaniec Pan Izv tve zniży,
 I sam obmyje piękające ramy
 Cześć popiołom Jego!»⁴⁷

Аналіз текстів епітафій на старих польських цвинтарях свідчить як про оригіналу творчість місцевих авторів, так і про традицію переспіву-переробки вже існуючих текстів, в деяких випадках епітафії нагадують уривки з літературних творів, що були присвячені пам'яті померлого. Вони мають своєрідну понадчасову вимову, певний філософський вимір, в них висловлювалася глибока правда про природу нашого світу, про швидкоминучий час, якому підвладні всі смертні. Можна припустити, що епітафії, хоча й тяжіють до певної літературності, усе ж не завжди були оригінальними, скоріше вони підкорювалися засадам популярної літератури. Тому дуже важливою була закладена в них однозначність інтерпретації, яка ніби співвідносила певну прозову або віршовану епітафію з конкретною особою померлого, не зважаючи на те, що у багатьох випадках надписи повторювалися чи скоріше мали декілька варіантів. До того ж змістовий аналіз т.зв. «кресових» епітафій на старих польських цвинтарях Станіславівського воєводства дає підстави до висновку, що вони мали своєрідний характер і зміст, ми також не виявили жодного випадку так званої «жартівливої» епітафії, що є свідченням «серйозного ставлення слов'ян до проблематики смерті»⁴⁸. Історія людських поховань настільки ж стара, як і саме людство. Життя і смерть завжди йшли поруч, як добро і зло. Цвинтарі зосереджують у собі історичну, велику художню й навіть літературну цінність, вони є красномовними свідченнями історії тієї чи іншої місцевості, населеного пункту, країни.

Слушною є думка письменника, що «цвинтарі – це оповіді й спогади, це містця наповнені прихованими заповідями. Вони мають вимір містичного трактату, однак можна вважати, що звернення до міфічних роздумів є гарним шляхом освоєння віковичного страху перед смертю»⁴⁹.

***Olga Ciwkacz. „Cmentarna literatura”
 albo epitafii na starych polskich cmentarzach Galicji.***

Artykuł jest poświęcony analizie prozaicznej i rymotwórczej epitafii jako swoistego gatunku literackiego. Autor zwraca uwagę na źródła historii duchownej, częścią której są cmentarze, koncentrujące w sobie dużą artystyczną i literacką wartość, będąc elokwentnymi świadченьiami historii tej czy innej miejscowości lub kraju.

***Olga Tsivkach. «Cemetery Literature»
 or Epitaphs on the Old Polish Cemeteries.***

The article is dedicated to the analysis of prose and poetic epitaph as a specific literary genre. The author pay attention to the sources of spiritual history with cemeteries as its parts. They focus a great artistic and literary value, being the eloquent evidence of history of that or another region, settlement, country.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Kolbuszewski J. Wiersz z cmentarza... Op. cit., S. 95.

⁴⁹ Акунин Борис Кладбищенские истории / Ч. Г. Шалвович. – М. : КоЛибри, 2004. – 240 с. (Переклад з російської мови мій – О. Ц.).